

UDK 371=163.42:376.7(436)(=163.42)(091)

Pregledni znanstveni rad

Prihvaćen za tisak: 26. lipnja 2006.

Hrvatski nastavni jezik u Gradišću u školsko-političkome kontekstu

Andrea Zorka Kinda-Berlakovich

U ovome radu prikazuje se položaj hrvatskoga nastavnoga jezika u Gradišću u 20. stoljeću, od god. 1921. kada raspadom Austro-Ugarske većina hrvatskih sela potpada pod Austriju. Uloga hrvatskoga kao nastavnoga jezika usko je povezana s razvojem dvojezičnoga školstva. Bez poznavanja te situacije ne može se razumjeti današnja vrlo složena školska situacija gradišćanskih Hrvata.

0. Uvod

Poznato je da su gradišćanski Hrvati već od vremena Marije Terezije imali svoje škole i svoje školske knjige na hrvatskom jeziku, pa se unatoč madžarizaciji i germanizaciji hrvatski karakter škola dobro očuvao sve do 20. stoljeća. Tada se jezična i školska situacija odjednom mijenja. Tako se i primjena hrvatskoga kao nastavnoga jezika mijenjala u skladu s političkim i društvenim okolnostima u prošlom stoljeću, koje možemo prema školsko-političkim obilježjima podijeliti u pet razdoblja.

1. Međuratno razdoblje

Prvo je razdoblje međuratno razdoblje. Tada najveći dio gradišćansko-hrvatskih sela dolazi iz madžarskoga dijela monarhije pod Austriju. Hrvati moraju što prije i što bolje naučiti njemački jezik. Umjesto madžarskoga nastavnoga jezika uvodi se njemački, koji se, međutim, u većini hrvatskih sela poučavao kao strani jezik. Dvojezične škole u današnjem smislu zapravo nisu postojale, jer su u hrvatskim selima bile samo hrvatske škole, a u miješanim selima (gdje su živjeli i Hrvati i Nijemci) prednost se uvijek davala njemačkom jeziku — tako da su u škole uglavnom bile samo njemačke. Iako je zakonska podloga bila povoljna za manjine te propisivala dvojezične

škole, praksa pokazuje drugu sliku (Schlag 1986, 193). U svim općinama gdje su postojale nesuglasice glede nastavnoga jezika ukinut je hrvatski kao nastavni jezik. Tako je samo u ovome razdoblju 20% bivših dvojezičnih (hrvatsko-madžarskih) škola pretvoreno u jednojezične njemačke. Hrvatski se u najboljem slučaju učio fakultativno dva sata tjedno.

Prema arhivskim podacima u 61¹ hrvatskom ili višejezičnom selu djelovale su 44 hrvatsko-njemačke škole koje možemo podijeliti u četiri skupine (Parr 1931, 35):

- *Tip A (17 škola)*: nastavni jezik bio je hrvatski, a njemački je bio poseban nastavni predmet;
- *Tip B (8 škola)*: nastavni jezici bili su i hrvatski i njemački, i to tako da se nastavni jezik dijelio po predmetima (u samo jednoj školi) ili se sve poučavalo dvojezično (u sedam škola);
- *Tip C (16 škola)*: u nižim razredima poučavalo se hrvatski, u višim njemački — ovaj model možemo poistovjetiti s utrakvističkim školama za vrijeme monarhije;
- *Tip D (3 škole)*: poučavalo se isključivo na njemačkom jeziku, s time da se hrvatski poučavao u obliku posebnoga nastavnoga predmeta dva ili tri sata tjedno.

Zanimljivo je da su škole tipa A, B ili C — tj. škole gdje je hrvatski barem djelomično bio ravnopravnim nastavnim jezikom njemačkomu — postojale samo u onim selima gdje su Hrvati sačinjavali najmanje *dvije trećine* stanovništva. U ostalim selima postojale su jedino škole tipa D ili njemačke škole. To nije bilo u skladu s dotadašnjom zakonskom osnovom, koja je predviđala povoljnije rješenje za manjine (Kinda-Berlakovich 2005, 94–98).

Konačno je Gradišćanskim školskim zakonom iz 1937. godine regulirana uporaba nastavnoga jezika:

- ako je u školskoj općini više od 70% stanovništva pripadalo nekoj manjini, nastavni jezik bio je jezik manjine;
- ako je nacionalnoj manjini pripadalo 30–70% stanovništva, nastava je trebala biti dvojezična;
- ako je manjini pripadalo manje od 30% stanovništva, nastavni jezik bio je njemački, a manjinski se jezik mogao poučavati kao izborni predmet.

¹Egresits (1982, 2–4) navodi da je 1923. godine udio hrvatskoga stanovništva u dva mjesta bio manji od 30%, u petnaest mjesta iznosio je 30–70%, a u četrdeset i četiri mjesta bio je veći od 70%.

Međutim, ni nakon donošenja ovoga zakona nije se povećao broj dvojezičnih škola.

Dakle, znanje hrvatskog jezika bilo je izvrsno jer se živjelo i radilo u seoskoj zajednici koja je bila uglavnom jednojezična, hrvatska, tako da je hrvatski u nastavi imao ulogu prvoga jezika. U srednjem i južnom Gradišću hrvatski je u većini škola bio i jedini nastavni jezik. Djeca bi tek u osnovnoj školi učila njemački. U sjevernom dijelu Gradišća situacija je bila drukčija: stanovništvo u većini slučajeva više nije bilo jednojezično, velik broj djece govorio je njemački i prije polaska u školu. Prednost se često davala nastavi na njemačkom jeziku, kako bi se đacima jamčile bolje šanse kod zapošljavanja u obližnjim gospodarskim i industrijskim sredinama, gdje je prevladavao njemački jezik. Bilo je i slučajeva gdje hrvatski uopće nije bio poželjan kao nastavni jezik, te su roditelji zahtijevali da se ukine nastava na hrvatskom jeziku (Kinda-Berlakovich, 2001a, 26–30 i 44–50).

2. Nationalsocijalističko razdoblje

Drugo je razdoblje doba nacionalsocijalizma. Godine 1938. dolazi do “Anschlussa”, ukida se Gradišćanski školski zakon koji je propisivao hrvatske i dvojezične škole. Hrvatske se škole ukidaju i pretvaraju u njemačke, a nastava na hrvatskom jeziku općenito se zabranjuje (Schinkovits 1995, 47). Dolazi i do zastrašivanja hrvatskih učitelja. Velik je broj premješten na njemačke škole, dok na njihova radna mjesta dolaze jednojezični njemački učitelji. Neki hrvatski učitelji bili su i proganjeni te zatvarani po logorima, a uporaba hrvatskoga kao nastavnoga jezika bila je općenito zabranjena.

Sve ove mjere poduzete protiv hrvatske riječi u školi i u javnome životu uopće ostavile su dubok trag u samosvijesti gradišćanskih Hrvata. Tako je dio hrvatske narodne grupe u Gradišću poslije rata smatrao da je hrvatski jezik manje vrijedan od njemačkoga, te ga zatajivao i opirao se njegovu učenju u školi, a većinski narod nije pokazivao razumijevanja i toleranciju za nastavu na hrvatskom jeziku.

3. Poratno razdoblje

Tako se u poratnom razdoblju od 1945. do 1962. nastava održavala u brojnim školama samo na njemačkom jeziku, iako je postotak hrvatskoga stanovništva bio čak veći od 70 posto. Naime, unatoč tome što je Gradišćanski školski zakon iz 1937. (koji je propisivao dvojezične škole u svim miješanim općinama gdje je živjelo najmanje 30% Hrvata) opet bio na snazi, neke su se općine uz podršku Prezidija,² jednoga od zastupničkih društava gradišćan-

²“Prezidij SPÖ-mandatarov iz hrvatskih i mišanojezičnih općin u Gradišću / Das Präsidium der SPÖ-Mandatare aus kroatischen und gemischtsprachigen Gemeinden im

skih Hrvata koje je uz pomoć Socijaldemokratske stranke (SPÖ) zagovaralo asimilaciju, suprotstavljale uvođenju hrvatskoga kao nastavnoga jezika. Zbog toga se zapravo u većini socijalističkih sela sjevernoga Gradišća hrvatski poučavao samo tri sata na tjedan, što je bio zakonski minimum. Obično je to bio sat glazbenoga, sat likovnoga i sat tjelesnoga, pa hrvatski jezik u nastavi nikako nije mogao imati tako važnu ulogu kao njemački jezik.

Nastava na ostalim dvojezičnim školama također nije bila uvijek u povoljnoj situaciji. Dok se u većini dvojezičnih škola u srednjem Gradišću hrvatskim u nastavi koristilo u istom obujmu kao njemačkim — ako ne čak u većem — situacija na jugu bila je posve drugačija. Jezicima u dvojezičnoj nastavi nije se koristilo ravnopravno. Hrvatski nastavni jezik imao je počesto tek funkciju pomoćnoga jezika (asimilacijski školski model),³ služio je prije svega pojašnjavanju nastavnoga materijala sastavljenoga na njemačkom jeziku. Gotovo sve pismene vježbe bile su sastavljane na njemačkom jeziku tako da je hrvatski bio degradiran na drugi, manje vrijedan nastavni jezik koji se uglavnom primjenjivao tek usmeno.

Gradišćansko-hrvatski jezik u to vrijeme još nije bio ni normiran, pa su učitelji zapravo na nastavi govorili seoskim dijalektom. Kod usmenoga izlaganja upotrebljavalo se i dosta germanizama za one izraze koji djeci, a često ni učiteljima, nisu bili poznati na hrvatskom, tako da djeca uopće nisu imala mogućnost usvojiti odgovarajući izraz i na hrvatskom jeziku (Kinda-Berlakovich 2005, 275). Ovi podaci potvrđuju mnijenje da se hrvatski jezik kod djece nije izgrađivao u istoj mjeri kao njemački jezik, gdje se nastojalo proširiti postojeći rječnik te obogatiti jezično znanje uopće.

Usljed svega toga hrvatski se nije učio na razini niti obujmu kako je to bilo propisano Državnim ugovorom iz 1955. godine ili Gradišćanskim školskim zakonom iz 1937. godine. Znanje materinskoga jezika kod djece sve je više slabilo, a ako se učitelji nisu posebno zalagali, hrvatski se govorilo tek na satovima tjelesnoga odgoja ili glazbe. Iz straha od negdašnjih nacionalsocijalističkih progona mnogi se nastavnici nisu usudili jasno izjasniti za hrvatski jezik, a kamoli ga primijeniti u nastavi. I na taj je način ubrzana germanizacija u školama.

4. Razdoblje od 1962. do 1994.

Uz ovo slabljenje hrvatskoga jezika došlo je u sljedećem razdoblju od 1962. do 1994. godine i do nagloga skraćivanja hrvatske nastave uopće. Školskim zakonom iz 1962. godine (Schulgesetzwerk 1962) ukidaju se viši osnovnoškolski razredi (5.–8.). Osnovna škola (a time i obvezatna dvojezična nastava)

Burgenland.”

³Kod ovoga nastavnoga modela manjinski je jezik zastupan u nastavi samo tako dugo dok dijete usvoji jezik većine te govorimo o načelu submerzije (usp. Fthenakis et al. 1985).

traje od sada samo četiri godine umjesto dotadašnjih osam. Sve ostale škole bile su, a takva je situacija uglavnom i danas, jednojezične — njemačke. Očito je da razlog za jezičnu mijenu treba tražiti baš u ovom skraćivanju dvojezične nastave na polovicu.

Hrvatskim se jezikom u nastavi sada još manje koristilo jer su djeca do desete godine morala naučiti njemački tako dobro da mogu pratiti nastavu na njemačkom jeziku počevši od 5. razreda. Na učitelje su dijelom roditelji, a dijelom općinski pretpostavljeni, vršili strašan pritisak da se u nastavi što više koriste njemačkim.

Hrvatski kao nastavni jezik bivao je sve brže i drastičnije potiskivan iz školskih učinioca. Taj val germanizacije u 20. stoljeću obuhvatio je sve dijelove Gradišća.

Na sjeveru se ta tendencija počela ocrtavati već 60-tih godina, na jugu koncem 70-tih, a u srednjem Gradišću u 80-tim i 90-tim godinama.

Kako ni struktura sela više nije bila jednojezična, i to se negativno odražavalo na dvojezičnu školsku nastavu. Sada više nije bilo moguće da jednojezična djeca koja nisu vladala hrvatskim jezikom nauče hrvatski u tolikoj mjeri da bi se služila i tim jezikom u nastavi. Nastavni cilj uglavnom se ograničavao na pasivno poznavanje hrvatskoga jezika i toleranciju prema hrvatskomu jeziku te kulturi. Hrvatskim se više nije moglo koristiti kao ravnopravnim nastavnim jezikom uz njemački.

S vremenom su hrvatska djeca već izvrsno govorila njemački pa hrvatski više nije imao ni funkciju pomoćnoga jezika. Stoga je postao vrlo ograničen kao nastavni medij. Tomu je još pridonijela i činjenica da su moderna popratna učila bila tiskana na njemačkome, a to je davalo prednost obradi nastavnog materijala na njemačkom jeziku.

Neskriveni pokušaji asimilacije (u školstvu, upravi, medijima, itd.) dodatno su povoljno utjecali na jezičnu mijenu koja je započela 70-tih godina i koja se nije različito odražavala samo regionalno, već je prije svega ovisila o pojedinim okolnostima seoskoga života (općine s radnicima koji su svakodnevno odlazili na rad u okolne gradove ili agrarne općine, stranačka obojenost, jednojezično ili višejezično okružje...).

I kad je jezično pretapanje već postalo očitim, nisu se poduzele — unatoč stalnim zahtjevima predstavnika narodnosne skupine — nikakve mjere koje bi promicale i pomagale održavanje hrvatskog jezika u smislu kakvoga školskoga programa koji bi štitiio manjinski jezik. Nastavni je cilj dvojezične nastave postizanje jezičnoga napretka u oba jezika. Čim prevagne dominacija jednoga jezika (njemačkoga), mora biti povećana kompetencija drugoga (hrvatskog) jezika. To se pak nije događalo. Nije se povisio broj nastavnih sati na hrvatskom jeziku, za sve predmete nisu sačinjeni primjerice hrvatski ili dvojezični nastavni materijali. Hrvatski ili dvojezični udžbenici ograničavali su se tek na nastavne predmete hrvatskoga jezika,

pjevanja i vjeronauka. Tek se u školskoj godini 2001./02. pojavio prvi udžbenik iz matematike na hrvatskom jeziku.

5. Razdoblje od 1994.

Do zadnje promjene uporabe hrvatskoga kao nastavnoga jezika došlo je god. 1994. kada donošenjem Manjinskoga školskoga zakona za Gradišće nastaje nova zakonska promjena u dvojezičnoj nastavi.⁴ Roditelji odsada mogu odjaviti svoje dijete s hrvatske nastave, pri čemu dijete ostaje u razredu. To znači da dijete iz dvojezične sredine ne mora slušati nastavu i na hrvatskom jeziku, te je time načelo dvojezičnosti u školi dovedeno do apsurdna. U nekim školama *nema više dvojezične nastave*, iako su one po zakonu dvojezične. U tim školama hrvatski jezik više nema ulogu nastavnoga jezika, već se predaje kao poseban školski predmet, i to kao *materinski* ili *strani* jezik. Tako zapravo više ne možemo govoriti o hrvatskom kao nastavnom jeziku, nego samo o nastavi hrvatskoga jezika koja se održava u obliku posebnoga školskoga predmeta.

6. Zaključak

Iz navedenih razloga današnji način provođenja dvojezične nastave ne može jamčiti skladan dvojezični i dvokulturni odgoj i izobrazbu. Posebice velike praznine očituju se u višim razredima osnovne škole i srednjim školama. Dvojezična se nastava u pravilu ograničava tek na niže razrede osnovne škole. Jedine iznimke predstavljaju Dvojezična gimnazija u Borti te Glavna škola u Velikom Borištofu. Na ostalim srednjim školama, kao i na općim i višim zanatskim školama hrvatski se nudi, ako je to uopće slučaj, tek u obliku posebnoga nastavnoga predmeta. Ujednačena dvojezičnost sve do završetka školovanja zapravo nije moguća. Njemački jezik na taj način postaje sve dominantnijim i u pojedinačnoj jezičnoj uporabi, pri čemu se prednost daje preključivanju, tj. prebacivanju koda (engl. *code-switching*) pa čak i zamjeni jezika.

7. Literatura

- Artigal, J. M. (1993) Catalan and Basque Immersion Programmes, u Beardsmore, H. B. *European Models of Bilingual Education* 92, 30–53, Multilingual Matters, Cleveland — Philadelphia — Adelaide.
- Baumgartner, G. (2001) Volksgruppenpolitik in Österreich 1945–1999, u Nelde, P. i Rindler Schjerve, R. (ur.) *Minorities and Language Po-*

⁴Manjinski školski zakon (Minderheiten-Schulgesetz) iz godine 1994. objavljen je u BGBl-u (Bundesgesetzblatt) broj 641/1994.

- licity / Minderheiten und Sprachpolitik / Minorités et laménagement linguistique, Plurilingua — Schriftenreihe zur Kontaktlinguistik des Brüsseler Forschungszentrums für Mehrsprachigkeit, XXII, (183–192), Naklada Asgard.*
- Berlakovich, M. (1986) Fragen des Schul- und Erziehungswesens bei den burgenländischen Kroaten, u *Deutsche Sprache in Europa und Übersee: Europäische Sprachminderheiten im Vergleich*, Stuttgart: Naklada Franz Steiner.
- Blocher, E. (1982) Zweisprachigkeit: Vorteile und Nachteile, u Swift, J. (ur.) *Bilinguale und multikulturelle Erziehung*, Böhm, W. Internationale Pädagogik, Würzburg: Naklada Königshausen & Neumann.
- Darabos, N. (1989) Zum Selbstverständnis der burgenländischen Kroaten, u Baumgartner G., Müller, E. i Münz, R. (ur.) *Identität und Lebenswelt — Ethnische, religiöse und kulturelle Vielfalt im Burgenland (53–62)*, Eisenstadt: Prugg Verlag.
- De Cillia, R. (2001) Sprachliche Menschenrechte und die Bedeutung der Muttersprache im schulischen Spracherwerb, u Weidinger W. (ur.) *Bilingualität und Schule. Ausbildung, wissenschaftliche Perspektiven und empirische Befunde — Schulentwicklung in Wien, 2, 246–252*, Wien: naklada öbv&htp.
- Fischer, G. (1983) Der Stellenwert der Zweisprachigkeit im burgenländisch-kroatischen Schulwesen, *Sprache und Herkunft, Zeitschrift für eine Sprachwissenschaft als Gesellschaftswissenschaft* 14, 1–25, Wien.
- Fthenakis, W., Sonner, A., Thrul, R. i Walbinger, W. (1985) *Bilingualbikulturelle Entwicklung des Kindes*, München.
- Göttel, J. (1991) Die Schulfrage bei den burgenländischen Kroaten nach der Entstehung des Burgenlandes bis 1937, u *Das kroatischen Schulwesen im Burgenland 1921–1991 — Hrvatsko školstvo u Gradišću 1921–1991*, Oberwart: Naklada VHS der Bgld. Kroaten, 11–33.
- Kielhöfer, B. i Jonekeit, S. (1995) *Zweisprachige Kindererziehung, 9. aktualisierte und erweiterte Auflage*, Tübingen: Naklada Stauffenburg.
- Kinda-Berlakovich, A. Z. (2001) Deutsche Interferenzen im Burgenland-kroatischen, u *Panonski ljetopis/Pannonisches Jahrbuch/Pannon Évkönyv*, 468–475, Pinkovac: Pannonisches Institut/Panonski institut: Naklada Literas Universitätsverlag.
- Kinda-Berlakovich, A. Z. (2001a) *Das zweisprachige Pflichtschulwesen der burgenländischen Kroaten in der Vor- und Nachkriegszeit. Eine Dokumentation mit Kurzbiografien und Zeitzeugenberichten / Dvojezično školstvo gradišćanskih Hrvatov u pred- i pobojnem vrimenu. Dokumentacija s biografijami i izvještaji svidokov*, Eisenstadt/Željezno: VHS der Burgenländischen Kroaten/NVŠ Gradišćanskih Hrvatov.

- Kinda-Berlakovich, A. Z. (2005) *Die kroatische Unterrichtssprache im Burgenland. Bilinguales Pflichtschulwesen von 1921–2001*, Wien: Naklada LIT, Interkulturelle Pädagogik, 2.
- Larcher, D., Krčmarova, P. i Hänel, A-K. (1997) *Evaluation des zweisprachigen Schulwesens im Burgenland. Unterrichtsanalysen, Kontextstudien, Vorschläge zur Qualitätsentwicklung des kroatischen Schulwesens*. Eisenstadt: LSR f.d Burgenland.
- Parr, A. (1931) *Das burgenländische Volksschulwesen im ersten Jahrzehnt der Zugehörigkeit zu Österreich*, Wien und Leipzig: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst.
- Robak, F. *Kroaten im Burgenland. Eine Dokumentation*, Wien: Europa-Verlag.
- Schlag, G. (1986) Die Kroaten im Burgenland 1918–1945, u Geosits, St. (ur.) *Die burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeiten*, Wien: Edition Tusch.
- Tobler, F., Seedoch J. i Bencsics N. (1986) Die Geschichte des Schulwesens der Burgenländischen Kroaten, u Geosits, St. (ur.) *Die burgenländischen Kroaten im Wandel der Zeiten*, Wien: Edition Tusch.
- Zimmermann, E., Glavanits, F. i Sattler, A. (1971) *Das Schulwesen im Burgenland 1921–71*, Eisenstadt.

Croatian as the Language of Instruction and Language Policy in Burgenland from 1921 onwards

The author discusses the status of Croatian as a teaching language in Burgenland in the 20th century from 1921, after the collapse of the Austro-Hungarian Empire when the majority of Croatian villages became part of Austria. The development of bilingual education, its ups and downs, are important prerequisites for understanding the complex situation in which Croatian schoolchildren are facing today. On the basis of written sources (mainly from archives) as well as with the help of empirical studies (interviews with witnesses of the period under review) the paper analyses the general background and conditions of Croatian as the language of instruction for Croats in Burgenland. Because of the prevailing political and socio-economic situation Croatian teaching decreased in terms of quantity as well as quality. Between the World Wars there were Croatian and bilingual primary schools, the latter mainly belonged to models that only existed for a short time and were assimilated to existing ones. During the Nazi regime from 1938–1945 Croatian was forbidden as a language of instruction. In the Post-War period the number of compulsory bilingual schools was reduced to 50% due to the law of school organization of 1962. All secondary higher schools had to use only German as the language of instruction. A minorities

school law came into effect in 1994. Until the '90ies measures in connection with language policy prevented real language protection programs and thus contributed to a suppression and assimilation of the Croatian language.

Ključne riječi: nastavni jezik, dvojezičnost, dvojezična nastava, materinski jezik, službeni jezik

Key words: teaching language, bilingualism, bilingual education, mother tongue, official language